

ВІДГУК

рецензента на дисертаційну роботу
НЕЧЕПУРЕНКА МИКИТИ ОЛЕКСАНДРОВИЧА
«Формування соціальної відповідальності
малого та середнього бізнесу в Україні»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 Економіка

Відгук складено на основі вивчення дисертаційної роботи, опублікованих здобувачем результатів дослідження, матеріалів, які містять підтвердження щодо практичного впровадження результатів.

1. Обґрунтування актуальності теми дисертації.

Останнім часом дискусія про соціальну відповідальність бізнесу ведеться переважно в контексті великих компаній, хоча малий та середній бізнес робить великий внесок в економіку країни і сприяє стійкості суспільства. У розвинених країнах ці сектори бізнесу розглядаються як важливий чинник зростання продуктивності, інновацій та створення робочих місць. Ступінь відповідальної та етичної поведінки бізнесу ілюструє рівень зростання ринкової економіки та моральності в суспільстві. Саме малий та середній бізнес є лакмусовим папером, його діяльність дозволяє робити висновки про ступінь проникнення етичних цінностей у життя суспільства та ділове середовище. Очевидною відмінністю малого та середнього бізнесу від великого є той факт, що у малих та середніх підприємницьких структурах істотно більш значущою у процесі оперативного та стратегічного управління є особистість власника бізнесу. Це пов'язано з тим, що процеси володіння та управління власністю не так чітко розділені в малих та середніх підприємницьких структурах, порівняно з великими корпораціями зі значною кількістю акціонерів. У результаті виникає ситуація, коли на процес прийняття рішення у малому та середньому бізнесі безпосередній вплив мають людські ціннісні установки, моральні принципи та переконання власників, які представляють активну частину сучасного суспільства. Окрім того, суспільні відносини та ділові мережі, до яких включені власники і керуючі малими або середніми бізнес-структурами, формують основу для трансляції і взаємного обміну згаданими ціннісними установками та переконаннями, їх динамічних змін під впливом тих чи інших груп стейкхолдерів.

Основними ознаками соціальної відповідальності, на які необхідно орієнтуватися сучасному малому та середньому бізнесу у своїй діяльності

можна виділити наступні: забезпечення прибуткової роботи підприємства; досягнення високої якості продукції (робіт, послуг); побудова довгострокових взаємовигідних відносин зі стейкхолдерами; створення привабливих робочих місць із своєчасною виплатою «білої» заробітної плати з інвестиціями у розвиток людського потенціалу; дотримання законодавства (податкового, трудового, екологічного, тощо); внесок у формування громадянського суспільства через реалізацію проектів розвитку місцевого співтовариства. Технологія оцінки перелічених ознак соціальної відповідальності передбачає дослідження багатоцільової та багатокритеріальної системи ефективності діяльності малого та середнього бізнесу.

Концепція сталого розвитку та основні механізми її реалізації, включаючи соціальну відповідальність, стали загально визнаними напрямками суспільного прогресу, тому підприємства малого та середнього бізнесу також мають запроваджувати принципи корпоративних соціальних можливостей у свою діяльність. Проблема визначення мотивів відповідальної поведінки, виявлення ставлення власників та менеджерів українських малих та середніх компаній до ділової етики, а також форм проявів соціальної відповідальності бізнесу, є вкрай актуальною.

Відповідно, маємо відзначити, що рецензована дисертація виконана на актуальну тему, яка відповідає стратегічним завданням розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

2. Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами і темами. Дослідження проводилося згідно з комплексним планом науково-дослідних робіт Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» за темою: «Соціальна відповідальність у системі підприємницької діяльності» (номер державної реєстрації 0120U104934, 2020-2023 рр.), в рамках якої автором запропоновано використання системи якісних критеріїв для комплексної оцінки ініціативної складової соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу, яка забезпечує відображення узгодження вимог стейкхолдерів та характеризує внесок кожної складової в загальний ресурсний обмін між малим та середнім бізнесом і відповідною групою його стейкхолдерів; розроблено науково-методичний підхід до оцінювання потенціалу малого та середнього бізнесу щодо можливостей задоволення інтересів стейкхолдерів, де об'єктом оцінювання є підприємницька діяльність у регіоні в розрізі соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу; розвинено понятійно-категоріальний апарат соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу; удосконалено підходи до класифікації стратегій взаємодії малого та середнього бізнесу з

урахуванням загального показника його потенціалу щодо можливостей задоволення інтересів стейкхолдерів.

3. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхня достовірність та наукова новизна. Наукові положення, які виносяться на захист здобувачем, повною мірою відображають отримані наукові результати, мають достатню обґрунтованість, завдання дослідження визначені та вирішені послідовно, коректно та повно, із використанням сучасного наукового інструментарію та актуальних статистичних даних. Належний ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність забезпечені, зокрема, використанням широкої бази джерел за темою дисертації: список використаної літератури налічує 122 найменування. Наукові положення і результати, що виносяться на захист, сформульовані автором наступним чином:

– науково-методичний підхід до оцінювання потенціалу малого та середнього бізнесу щодо можливостей задоволення інтересів стейкхолдерів, де об'єктом оцінювання є підприємницька діяльність у регіоні в розрізі соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу як комплексний теоретико-методологічний конструкт, що дозволяє додатково підвищити рівень обґрунтованості проміжних та підсумкових висновків, оскільки базується на використанні інформації з різних джерел і сконструйований із чотирьох блоків: соціальна відповідальність в економічній сфері, внутрішня соціальна відповідальність, а також два блоки, які характеризують зовнішню соціальну відповідальність, які, на відміну від існуючих, дозволяють визначити особливості ресурсного обміну між суб'єктами малого та середнього бізнесу та його зовнішнім мікро- та мезооточенням;

– система оцінювання ініціативної складової соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу із застосуванням бальних оцінок критеріїв та з урахуванням їх рівнів значущості, яка, на відміну від існуючих, забезпечує відображення узгодження вимог стейкхолдерів та характеризує внесок кожної складової в загальний ресурсний обмін, дозволяє додатково врахувати регіональні умови ведення бізнесу, застосуванням бальних оцінок критеріїв екологічно ініціативної поведінки підприємства та з урахуванням їх рівнів значущості;

– методичний підхід до характеристики поточного стану ресурсного обміну між малим та середнім бізнесом та його основними стейкхолдерами, який заснований на вирішенні задачі Парето-оптимальності і на відміну від існуючих дозволяє визначити, які саме групи найбільше впливають на

порушення балансу;

– теоретичні підходи щодо визначення особливостей соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу через характеристику ступеня примусовості, що, в свою чергу, врахує інституційні чинники, та ступеня ініціативності, а також вектора спрямованості соціальної відповідальності – із превалюванням внутрішнього або зовнішнього середовища, що відображається на двовимірній площині розподілу концепцій соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу, сформованої за двома шкалами: «інтроверсія-екстраверсія» та «примус-ініціатива»;

– понятійно-категоріальний апарат соціальної відповідальності через удосконалення визначення соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу як ініціативної стратегічної діяльності, направленої на вирішення суспільних проблем через прозору і етичну поведінку, зорієнтовану переважно на зовнішнє середовище підприємства із врахуванням можливостей збалансованого ресурсного обміну із основними стейкхолдерами, яке на відміну від існуючих, підкреслює важливість зовнішніх зацікавлених сторін для суб'єктів МСП, що розподіляються на представників зовнішнього мікро- та мезооточення;

– підходи до оптимізації соціально відповідальних практик малого та середнього бізнесу в регіонах через врахування залежності коефіцієнту розбалансованості ресурсного обміну між малим та середнім бізнесом і визначеними групами стейкхолдерів, які, на відміну від існуючих, дозволяють визначити критичну точку ресурсного обміну, яка характеризує перехід зазначеного процесу в збалансований стан;

– класифікація підходів до формування стратегій взаємодії суб'єктів МСБ із групами зацікавлених сторін, яка, на відміну від існуючих, враховує рівень та інтерпретацію потенціалу малого та середнього бізнесу щодо задоволення вимог стейкхолдерів на засадах соціальної відповідальності.

Загалом, наведені положення дозволяють стверджувати, що автором успішно постановлено та вирішено комплексне наукове завдання щодо формування соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу на національному та регіональному рівнях; оцінювання потенціалу малого та середнього бізнесу щодо можливостей задоволення інтересів стейкхолдерів; виміру ініціативної складової соціальної відповідальності малого та розробки методичного підходу до характеристики поточного стану ресурсного обміну між малим та середнім бізнесом та його основними стейкхолдерами; оптимізації соціально відповідальних практик малого та середнього бізнесу в регіонах через врахування залежності коефіцієнту розбалансованості

ресурсного обміну між малим та середнім бізнесом і визначеними групами стейкхолдерів; класифікації підходів до формування стратегій взаємодії суб'єктів малого та середнього бізнесу із групами зацікавлених сторін.

4. Оцінка змісту роботи та повноти викладу результатів дисертації в опублікованих працях. Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 122 найменувань, 9 додатків на 14 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 184 сторінки, обсяг основного тексту 154 сторінки, дисертаційна робота містить 38 рисунків та 17 таблиць.

Текст дисертації викладений в логічній послідовності, якісно структурований, робота написана в сучасному науковому стилі. Загалом ґрунтовність та системність викладення матеріалу дослідження вказують на цілісність та завершеність дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи формування соціально відповідальної поведінки суб'єктів малого та середнього бізнесу» (с. 25-71) автором систематизовано еволюцію підходів до визначення поняття «соціальна відповідальність бізнесу» як складової концепцій корпоративного егоїзму, корпоративного альтруїзму, теорії стейкхолдерів, корпоративної репутації, корпоративної соціальної сприйнятливості та концепції сталого розвитку (с. 32). Визначено місце соціальної відповідальності в контексті зазначених наукових економічних концепцій, найбільш розповсюдженими сучасними підходами, в рамках яких трактується соціальна відповідальність, визначено концепцію сталого розвитку та теорію стейкхолдерів (с. 43). На основі систематизованих підходів до визначення поняття «соціальна відповідальність бізнесу, автором виокремлено особливості їх реалізації для малого та середнього бізнесу. Зокрема, уточнено класифікацію стейкхолдерів малого та середнього бізнесу (с. 42). Визначено, що концепції соціальної відповідальності МСП мають в першу чергу характеризувати ступінь примусовості (с. 46). Визначено, що МСП в силу обмеження по кількості зайнятих осіб, а також із врахуванням структури власності, орієнтуються саме на зовнішнє середовище, що відображає превалювання екстраверсійного вектора СВБ (с. 45). За результатами аналізу публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених, міжнародного та вітчизняного законодавства і практичного досвіду, запропоновано уточнене визначення поняття «соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу», яка визначена як ініціативна стратегічна діяльність, направлена на вирішення суспільних проблем через прозору і етичну поведінку, зорієнтовану переважно на зовнішнє середовище підприємства із врахуванням можливостей збалансованого ресурсного обміну

із основними стейкхолдерами на основі національних та міжнародних норм і правил (с. 47). Автором визначено основні етапи еволюції розуміння соціальної відповідальності вітчизняним бізнесом (с. 54). При дослідженні інструментарію регулювання соціальної відповідальності бізнесу в рамках кожної із розглянутих моделей, автором виокремлено класифікаційні категорії таких інструментів: адміністративні, соціальної мотивації, економічні та організаційні. Удосконалена класифікація дозволяє більш повно дослідити притаманний кожній концепції набір методів та заходів запровадження соціальної відповідальності в діяльність малих та середніх підприємств (с. 68).

У другому розділі «Сучасний стан та напрями соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу в Україні» (с. 72-113) узагальнено основні кількісні показники економічної діяльності малого та середнього бізнесу України за період 2010-2022 рр. із врахуванням їхнього впливу на рівень соціальної відповідальності, а також проаналізовано динаміку таких показників. Автором удосконалено науково-методичний підхід до оцінювання потенціалу малого та середнього бізнесу щодо можливостей задоволення інтересів стейкхолдерів, де об'єктом оцінювання є підприємницька діяльність у регіоні в розрізі соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу як комплексний теоретико-методологічний конструкт (с. 104). Запропонований підхід дозволяє підвищити рівень обґрунтованості проміжних та підсумкових висновків, оскільки базується на використанні інформації з різних джерел, передбачає залучення компетентних експертів для оцінки факторів розвитку соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу регіону, використовує зворотний зв'язок через проведення опитувань, анкетування підприємців. Автором запропоновано загальний показник потенціалу малого та середнього бізнесу щодо можливостей задоволення інтересів стейкхолдерів, до якого включено чотири блоки критеріїв (с. 104). Запропоновано коефіцієнт розбалансованості – чим менше значення даного коефіцієнта у групі, тим більш збалансований її ресурсний обмін з іншими, і навпаки, що дозволяє визначити, які групи стейкхолдерів найбільше впливають на порушення балансу (с. 111).

У третьому розділі «Запровадження дієвої системи соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу на регіональному рівні» (с. 114-150) запропоновано використання системи якісних критеріїв для комплексної оцінки ступеня соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу, яка забезпечує відображення узгодження вимог стейкхолдерів та характеризує внесок кожної складової в загальний ресурсний обмін (с. 114-116). Автором запропоновано алгоритм розрахунку загального показника потенціалу малого

та середнього бізнесу щодо задоволення потреб стейкхолдерів (с. 120). Автором досліджено загальний показник потенціалу малого та середнього бізнесу щодо задоволення потреб стейкхолдерів протягом 2017-2021 рр. в Дніпропетровській, Харківській та Запорізькій областях, а також запропонована його інтерпретація за шкалою Харрінгтона (с. 129). Проведено кореляційно-регресійний аналіз залежності коефіцієнту розбалансованості ресурсного обміну між малим бізнесом та групою стейкхолдерів «Органи владних повноважень» від сумарного обсягу фінансування за регіональними цільовими програмами розвитку малого та середнього бізнесу протягом 2017-2021 рр. в Дніпропетровській області (с. 146). За результатами дослідження розбалансованості ресурсного обміну малого та середнього бізнесу із основними групами його стейкхолдерів, автором узагальнено чотири типи стратегій взаємодії суб'єктів МСБ із групами зацікавлених сторін: 1. стратегія задоволення запитів, стратегія захисту, стратегія впливу, стратегія кооперації, кожна із яких зорієнтована на відповідний рівень потенціалу малого та середнього бізнесу щодо задоволення потреб стейкхолдерів (с. 147-148).

Основні результати, отримані автором, опубліковано в 7 наукових працях, зокрема в 4 статтях та у 3 публікаціях апробаційного характеру. Всі положення наукової новизни, що виносяться на захист, висвітлені у публікаціях.

5. Значення роботи для науки, практики та суспільства. Вважаємо, що результати дисертаційної роботи мають важливе наукове та практичне значення. Наукове значення роботи полягає у розвитку теоретичних положень, науково-методичних підходів і практичного інструментарію щодо формування соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу на національному та регіональному рівнях.

Практичне значення роботи полягає в тому, що в запропоновані в дисертації науково-методичні підходи до оцінювання та формування соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу використовуються як в діяльності підприємств та органів владних повноважень. Доведені до рівня практичних рекомендацій підходи до оптимізації соціально відповідальних практик малого та середнього бізнесу в регіонах.

Запропонований автором методичний підхід до характеристики поточного стану ресурсного обміну між малим та середнім бізнесом та його основними стейкхолдерами використовується в діяльності Департаменту економічного розвитку Кам'янської міської ради (інформація). Авторський підхід до формування ініціативної складової соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу використовується в діяльності ТОВ «Міськвітло

Плюс», м. Дніпро (довідка). Наукові результати дисертаційної роботи були використані у навчальному процесі в Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка» при удосконаленні робочих програм та навчально-методичного забезпечення дисциплін: «Соціальна відповідальність бізнесу», «Соціально-етична відповідальність в туризмі», «Креативна економіка» (довідка).

6. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. За результатами аналізу дисертації та публікацій автора порушень норм академічної доброчесності не виявлено. Всі використані ідеї, результати та тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

7. Дискусійні положення та зауваження до змісту та оформлення дисертації. В цілому дисертація заслуговує на позитивну оцінку, однак слід зазначити окремі дискусійні положення.

1. В тексті дисертації зазначені основні етапи розвитку соціальної відповідальності українського бізнесу (с. 54), де на останньому п'ятому етапі автор виокремлює активізацію соціального підприємництва, але не зважаючи на фонетичну спорідненість, це є різні поняття. Головна місія соціального підприємства полягає у досягненні соціального результату, що необов'язково поєднується із неможливістю одержання прибутку. Тобто, в основі його діяльності закладено прибуткову діяльність, але чітко ідентифікується цільова спрямованість витрачання отриманого прибутку – соціально важливі проекти. Соціальна відповідальність не заперечує отримання прибутку, а лише доповнює основну діяльність підприємства із діяльністю, яка приносить користь суспільству. Ключовим є те, що це не окремий напрям діяльності, а філософія бізнесу, тому поєднання дефініцій соціальної відповідальності бізнесу та соціального підприємництва є дискусійним.

2. В розділах дисертації аналізуються різні часові проміжки, що, на нашу думку, не дозволяє комплексно оцінити динаміку розвитку малого та середнього бізнесу: наприклад, показники діяльності малого та середнього бізнесу по Україні оцінюються за період 2010-2022 рр.; показники діяльності малого та середнього бізнесу оцінюються Дніпропетровської, Харківської та Запорізької областей за період 2016-2021 рр.

3. В розділі 3 автор розглядає систему показників оцінки ефективності діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу. Вважаємо підхід оцінки, надмірно спрощеним, адже він недостатньо враховує інші важливі складові ефективності діяльності підприємств, наприклад, показники балансу підприємств тощо.

4. За результатами дослідження розбалансованості ресурсного обміну

малого та середнього бізнесу із основними групами його стейкхолдерів, автор виокремлює чотири типи стратегій взаємодії суб'єктів МСБ із групами зацікавлених сторін. Було б доцільно кількісно оцінити структуру ресурсного обміну між малим та середнім бізнесом і його стейкхолдерами та потенційну збалансованість відносин між стейкхолдерами за умови реалізації наведених стратегій.

Загалом, зазначені зауваження є дискусійними і не применшують наукового значення одержаних автором теоретико-методичних та практичних результатів.

8. Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам. Слід відзначити, що в цілому наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, відповідають вимогам до такого виду досліджень. Дисертаційна робота Нечепуренка Микити Олександровича «Формування соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу в Україні» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає спеціальності, відповідає галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 051 Економіка, вимогам Постанови Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» та вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України №759 від 31.05.2019)», а її автор, Нечепуренко Микита Олександрович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка.

Рецензент,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
НТУ «Дніпровська політехніка»

Василь ШВЕЦЬ

